

Občanský a společenskovední základ

FILOSOFIE

Jiří Hejduk

Obsah

Úvod.....	7
Co je filosofie?	9
Co je filosofie?	10
Odkdy existuje filosofie a proč je každý filosofem?	11
Svět prostého rozumu, filosofie a vědy / Svět náboženství, mýtu a ideologie	13
Logika jako nástroj filosofie	18
Deduktivní úsudek	19
Nejstarší řecká filosofie	21
Báje, mýty, průpovídky Milétská škola	22
Herakleitos z Efezu	24
Pythagorejci / Xenofanes.....	25
Elejská škola	27
Přechod k atomům	30
Vrchol řecké filosofie	31
Sofisté / Sokrates	33
Platon a politika	37
Platonova teorie poznání a láska	38
Aristoteles	40
Aristoteles o duši / Aristotelova politika.....	42
Helénské období, vznik křesťanství a středověká filosofie	45
Helenizace Řecka / Stoici, skeptici, epikurejci a eklektici	48
Vznik křesťanství, novoplatonismus, gnóze a manicheismus	48
Období patristiky	51
Existence boha ve středověku, spor o univerzálie	53
Nástup novověku a humanismus, spor o roli rozumu v poznání.....	57
Tomáš Akvinský a jeho bezprostřední kritikové	58
Obrat od objektu k subjektu	59
Francis Bacon a Descartova metoda	60
René Descartes: Úvahy o první filosofii	63
Francouzské osvícenství, Immanuel Kant a německá klasická filosofie.....	67
Další empiristé a racionalisté	69
Francouzské osvícenství a materialismus 18. století	69

Jean Jacques Rousseau	72
Struktura zkušenosti podle I. Kanta	72
Zkušenost rozumu a kategorický imperativ	75

**Směry druhé poloviny devatenáctého století
a jejich dopad ve dvacátém století..... 79**

Německá klasická filosofie	80
Směry druhé poloviny 19. století	81
Počátek 20. století, pragmatismus a filosofie života	83
Scientistické myšlení první poloviny dvacátého století	86
Fenomenologie	89
Francouzský existencialismus	92

**Další pohledy na realitu a existenci, hermeneutika
a postmoderna, dva čeští filosofové 95**

Další pohledy na realitu a existenci	97
Hermeneutika	99
Postmoderna a pluralismus	100
Dva čeští filosofové	104

Co je filosofie?

Konzistentní názor

Georg Hegel

(1770–1831) Německý filosof, inspirovan díly Kanta, Goetha, Rousseaua, ale také např. Velkou francouzskou revolucí. Na otázku „Kde začít?“ odpovídá, že začít lze kdekoli, ale pak už nelze přestat a namátkově se pustit do něčeho jiného bez respektu k předešlé úvaze.

Filosofie

Původ slova filosofie je odvozen od kombinace slov filein - milovat a sofia - moudrost. Je to tedy láska k moudrosti, to znamená spíše životní postoj než jen snůška podivných termínů...

Otázka „Co je filosofie?“ je otázkou navýsost filosofickou a existuje na ni mnoho odpovědí od „hloubání nad nesmrtelností chrousta“ až po analytičtější „zkoumání základu našeho bytí, jeho důsledků pro správnost našeho jednání a snaha říci, jak to můžeme vědět“.

Pokud se ale zeptáme, **kdo je filosof**, pak musíme odpovědět, že **každý, kdo si uvědomil, že si klade otázku jak nepromrhat svůj omezený čas na tomto světě**. Z toho pro nás plyne odpověď na původní otázku. Pracovně pro nás filosofii bude **snaha o kultivaci myšlení**.

Filosofii se běžně též míní obecná metodika založená na předem stanovených cílech („filosofii naší firmy je ...“). S podobným přístupem se setkáme i my, když budeme hovořit o křesťanské středověké filosofii jako výsledku úvah konkrétních jedinců v dané době a na daném místě.

Co je pak ale **univerzální náplní** všech takových filosofii?

Filosofie vždy útočí na tři cíle:

1. **Co je podstatou slova „být“?** (Tento podobor filosofie se nazývá ontologie.)
2. **Jak se mám chovat, abych dobře prožil svůj život?** (Etika)
3. **Jak to vše mohu zjistit?** (Noetika/gnozeologie – teorie poznání)

Kde začít?

Německý filosof Hegel na tuto otázku, zjednodušeně řečeno, odpovídá, že **začít lze kdekoli, ale pak už nelze přestat a namátkově se pustit do něčeho jiného bez respektu k předešlé úvaze**. Je to tak proto, že návazností a vzájemnou neoddělitelností výše zmíněných tří bodů vzniká **konzistentní názor**. Filosofický názor se vždy chápe jako konzistentní, snaží se **neprotiředit sám sobě**, a tak budeme moci u každého filosofa z jednoho dovozovat druhé. Snažme se tedy si tyto **pilíře (ontologie, etika a gnozeologie)** zapamatovat.

Každá epocha a kultura má za to, že primární je některý typ otázky. Židovská filosofie má většinou za primární otázku etickou (Jak se chovat při setkání s druhým člověkem, abych respektoval jeho lidství?). Novověký humanismus klade důraz na otázky gnozeologické (Jaký je vztah mezi mým poznávajícím rozumem a hmotným světem, který poznává?). Nejstarší řečtí filosofové se naopak především obraceli k otázce ontologické (Co je podstatou toho co se kolem děje?). **Přesto odpovídají v plné šíři, protože konzistentnímu názoru na realitu dílčí odpověď nestačí.**

Autodiagnostický test. Konzistentní názor.

CVIČENÍ

Dokončete několika slovy následující věty:

- A. Domnívám se, že základem všeho ve světě je
- B. Mým životním cílem je
- C. Podle mě člověk poznává tak, že
- D. Když se rozhoduji, činím tak podle hesla:

Odkdy existuje filosofie a proč je každý filosofem?

Počátek dějin / Systematická revize pohledu na svět

Odkdy existuje filosofie?

Martin Heidegger, významný německý filosof dvacátého století, spojuje začátek filosofie s počátkem dějin. **Počátek dějin** je, zjednodušeně vyjádřeno, **moment, kdy si člověk prvně uvědomil sám sebe v kontextu událostí kolem a zjistil, že neví, kdo je, kde vlastně je, proč tady je a co má dělat.** Zároveň pochopil, že by ani nevěděl, kdo je, pokud by si nevzpomněl, co bylo včera. Tím ale též narazil na problém, protože když včera byl tím sebejistým, který o své slabosti nedumal, zatímco dnes sebejistotu ztratil, bůhví co bude zítra. Zkrátka **tam, kde se člověk vymanil z permanentní činnosti k reflexi sebe sama, skončila samozřejmost a začala mytologie, která se díky svému dílčímu přístupu vykládání jednotlivostí postupně transformovala ve filosofii, tedy snahu komplexně stanovit odpovědi na výše zmíněné otázky.**

Tím je zároveň filosofie spojena s dějinami. Smysl života je v užším smyslu vnímán jako smysl života jednotlivce, v širším měřítku je ale člověk zasazen do celého řetězce dějinných událostí. Tak je jedno navázáno na druhé a obor, který se zabývá smyslem celých dějin člověka, se nazývá **filosofie dějin**¹.

Proč je každý (alespoň občas) filosofem?

Jeden z nejhezčích úvodů do filosofie napsal další německý filosof Karl Jaspers (tento úvod vznikl po druhé světové válce jako série rozhlasových přednášek). Jaspers v něm říká, že aby se člověk stal filosofem, musí se v něm odehrát rozhodnutí, jemuž předchází triáda událostí činících člověka člověkem a někoho též filosofem.

Každý z nás má už předem svou představu o světě. Ve filosofii se jí říká **předporozumění** či **ontický pohled**. Je to abstrakce všeho fungování světa kolem nás daná naší pozorovací schopností a zkušenostmi, která se nám slévá v matnou představu, že svět tak a tak pravidelně funguje. Náš první filosofický problém je, že **nejprve jsme tady na světě a musíme přežít, a pak teprve se můžeme zastavit a uvažovat o tom, co to znamená.**

Poněvadž ale pro toto své přžívání potřebujeme občas plánovat, chováme se „neoprávněně“ tak, jako bychom odpovědi na otázky „Kde jsem?“ a „Co tu mám za úkol?“ již znali, a naopak máme pocit, že jejich kladení a odpovídání na ně ovládnáme z vlastní vůle a určujeme tak sami, co má jaký smysl, prostě podle toho, jak se nám to zrovna hodí.

Pokud se stane něco nepředvídaného, snadno si „naběhneme“, neboť svět z onoho samozřejmého fungování vybočí. Jaspers tak ve svém úvodu spojuje již zmíněné tři faktory, které v takových chvílích vedou k filosofické reflexi: **Údiv, pochyba a strach.**

Údiv pramení z **překročení hranice samozřejmého do území úžasného a neočekávaného.** Může se jednat o krásný východ slunce jako v našem cvičení, ale může to být též smrt blízkého člověka. V takovém případě si lidé často říkají: „Jak je to možné? – Proč zrovna on a proč ne já?“ – i takto může vypadat onen údiv, kdy všechno dříve samozřejmé uvidíme jako úžasné. Stačí si vzpomenout na rčení, že toho, co máme, si budeme vážit, až o to přijdeme.

Martin Heidegger

(1889–1976) Významný německý filosof. Začátek filosofie spojuje s počátkem dějin (moment, kdy si člověk prvně uvědomí sám sebe v kontextu událostí).

První filosofický problém je, že nejprve jsme tady na světě a musíme přežít, a pak teprve se můžeme zastavit a uvažovat o tom, co to znamená.

¹ Na rozdíl od něj se my v této knize zabýváme dějinnou posloupností životů a myšlenek jednotlivých myslitelů, tedy **dějiny filosofie**.

Báje, mýty, průpovídky Milétská škola

Koloběh životů, živly a zrození

U zrodu starořecké filosofie se objevují některé silné mytologické prvky. Vzpome-
me-li Homérovy báje, musí se filosofové vypořádat s otázkou, zda byl svět stvo-
řen (kosmogonie), zda byl stvořen z něčeho, nebo přetvořen z chaosu, jak vznikli bo-
hové (teogonie), kteří bohové zosobňují živly a do jaké míry lze rozumně uvažovat
o živlech jako nástrojích bohů.

Kooperace

CVIČENÍ

1. Ve trojicích vypracujte co nejdůležitější definici pojmu „živel“. Máte 2 minuty.

▶

2. Stanovte hlavní vlastnosti základních čtyř živlů: země, voda, oheň, vzduch. Máte 3 minuty.

▶

▶

▶

▶

Výrazným prvkem, s nímž se budeme setkávat, je tzv. **orfismus**, tedy představa, že
tělo je vězením pro duši a že se duše může čistým způsobem života z těla osvobodit,
takže se po smrti těla neuloží do nového těla a koloběh se zastaví. To je představa
v zásadě východní, je základem hinduismu i buddhismu.

Prvními díly, která jsou kromě Homérových bájí pozoruhodná, jsou v Řecku baj-
ky a lidové průpovídky. Známe je zejména jako ezopské bajky a „sbírku průpovědí
sedmi mudrců“, která čítá asi 300 průpovědek od praktických rad až po velmi ab-
straktní moudra.

Sebezpoznaní

CVIČENÍ

Přečtěte si ukázkou průpovědek dvou ze sedmi mudrců a vyškrtejte z ní rady, kterými se řídíte. Máte 2 minuty.

Chilon

Poznej sebe! Nevyhrožuj svobodným, neboť to není spravedlivé! K hostinám svých přátel se ubírej pomalu, k jejich
neštěstím rychle! Vystrojuj laciné svatby! Blahoslav mrtvého! Cti staršího! Raději vol škodu než hanebný zisk, neboť
ona tě bude mrzet jednou, tento vždycky. Nevysmívej se nešťastnému! Ovládej hněv! Poslouchej zákonů! Křivdí-li
se ti, smíř se; jsi-li potupen, pomsti se!

Thales

Ručení – mučení. Jsou-li s tebou přátelé, pamatuj i na ty, kdo jsou vzdáleni! Nebohatni špatným způsobem! Nevá-
hej lichotiti rodičům! Neber od otce, co je špatné! Trapná je nečinnost, škodlivá nemírnost, obtížná nevzdělanost. Uč
i uč se lepšimu! Vzbuzuj spíše závist než soucit! Zachovávej míru! Nevěř všem! Vládneš-li, pořádej sebe!

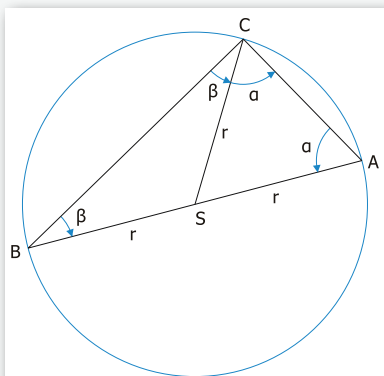
Živly a původ hmotného světa (milétská škola)

Za prvního filosofa západní tradice je považován **Thales z Milétu**. Společně se dvě-
ma svými soupeřícími, **Anaximandrem** a **Anaximem** tvoří tzv. **milétskou školu**.
Nazývali se někdy přírodní filosofové neboli **fysikové**. Obecně lze říci, že tito filo-
sofové řešili otázku, co to je to, co se nám ukazuje v takové pestrosti, která je vidět
v přírodě všude kolem nás od kamene počínaje a zvířaty, květy a oblaky konče. Co
je tou pralátkou (arché), z níž je to všechno „uděláno“?

Tato **arché** je sama o sobě živá⁴. Pod vlivem mytologie tak vzniká dojem, že vše je otázkou živlů. **Thales prohlásil za počátek všeho vodu (hydor)**. „Voda, z níž vše pochází, a voda, v níž se vše proměňuje.“; „Thales myslil, že je vše plné bohů.“; „Thales pravil, že magnetovec má duši, jelikož hýbá železem.“

Thales z Miléty

ZAJÍMAVOST

Thaletova věta o pravém úhlu trojúhelníka na kružnici není jediným jeho pozoruhodným výkonem. Jako zcestovavý a vzdělaný muž pravděpodobně znal chaldejské astronomické výpočty a na základě nich se mu povedlo předpovědět zatmění Slunce. Tento výpočet využil také prakticky, když uprostřed války Lydy a Médy dokázal přesvědčit jejich vůdce, že 28. 5. 585 př. Kr. nastane uprostřed dne tma, protože bohové nesouhlasí s tím, aby obě země spolu válčily. Protože se mu výpočet podařil a k zatmění opravdu došlo, byl uzavřen mír. Toto datum někteří autoři uvádějí jako zrod evropské vědy – a také filosofie. Později své schopnosti prokázal tím způsobem, že když si lidská armáda nevěděla rady s tím, jak přebrodit řeku Halys, doporučil odvést část vody novým korytem a vojsko se pak mohlo pohodlně přebrodit. Jiná slavná historika vypráví o tom, jak se Thales procházel, zamýšlen sledoval hvězdy a přitom spadl do studny. Pomáhala mu z ní thrácká děvečka, která se mu při té příležitosti posmívala, že vzhlíží k nebi, ale nevidí si ani pod nohy. Toto bývá interpretováno jako výtka filosofům, kteří přemýšlejí o nejdůležitějších otázkách, ale jsou nepoužitelní v praktickém životě. K tomu podotkl slavný německý filosof Hegel, že filosofové se naopak mohou vysmívat většině lidí, protože ti v jámě žijí celý život a nedovedou pozvednout zrak k tomu, co je nad nimi.

Thales z Miléty

(624–548) Matematik, vědec, inženýr.

Anaximandros naproti tomu přišel s myšlenkou, že žádný z živlů nemůže být počátkem všech ostatních živlů, protože si vzájemně odporují. Říkal naopak, že mezi živly existují meze (peras), které nelze překročit. Proto se domníval, že pralátka, z níž vzniká všechno, musí být univerzální, bez těchto mezí, tedy jakési bezmezo – **apeiron**. Mezi věcmi existuje vzájemná dobovačnost – aby mohlo jedno vzniknout, musí jiné zaniknout a nikdy nic nenabývá vrchu, jinak by se kosmický řád zhroutil. „Není to ani voda, ani žádný z tzv. živlů, nýbrž jakási jiná neomezená přirozenost, z níž vznikají všechny oblohy a světy v nich.“; „A z čeho věci vznikají, do toho také zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času...“

Voda je v mytologii živlem, který oplodňuje zemi, a dává tak život, ale ve velkém množství zase život bere v hlubině oceánu. I v Novém zákoně se dočteme o tom, kterak se ve pění posedlí ďáblem po Ježíšově zásahu vrhl do moře. Kromě tohoto mytologického aspektu je zajímavé, nakolik tito filosofové žijící před více než 2500 lety dokázali skrze svůj rozum a intuici dojít k závěrům, které jsou v leccems blízké i dnešní moderní vědě. Dnes víme, že např. člověk je z cca 60 % složen z vody a veškeré živé organismy vodu více či méně k životu potřebují.

Anaximenes nakonec prohlásil za takovou pralátku neomezený vzduch – **apeiros aer**. Představa vzduchu zde vypadá zpátečnický, ale když si uvědomíme, že vzduch není vidět, že je spojován s dechem, posledním výdechem, duší a podobně, svitne nám, že tento živěl byl pro nejstarší filosofy pravým oříškem. I tady je vzduch chápán jako živý. Přeměna v jiné živly se děje změnou tlaku. „Říká se, že Anaximenes nazval počátek všeho vzduchem, který je svou velikostí všeobšíhlý a ve svých vlastnostech neomezený.“; „Vzduch se liší ve své povaze řídkostí a hustotou...“; „Jako naše duše jsouc vzduchem nám vládne, tak dech a vzduch objímá celý svět.“; „Je-li zředčován, stává se vzduch ohněm, a je-li zhušťován, stává se větrem, pak oblakem a – ještě více – vodou, potom zemí, potom kameny a ostatní vzniká teprve z toho.“

Dedukce

CVIČENÍ

Domyslete etické důsledky následujícího Anaximena citátu. Co z něj plyne pro naše jednání a myšlení? Jak nejlépe prožijeme svůj život, jestliže se svět má takto?: „Jako naše duše, jež jest vzduchem, nás drží pohromadě, právě tak jest celý svět držen pohromadě i jediným duchem a vzduchem. Duch a vzduch jsou totéž.“

- ▶
- ▶
- ▶

4 Představa, že hmota (hýlé) je živá (zoe), se nazývá **hýlozoismus**.